

IZVJEŠTAJI — SAOPĆENJA

IZVJEŠTAJ O ISTRAŽIVANJU U ARHIVU PREDsjedništVA
VLADE — BASBAKANLIK ARŞIVI — U ISTANBULU
U TRAVNJU 1988.

Ovim izvještajem želio bih ne samo predočiti rezultate svoga ovogodišnjeg boravka u Bašbakanlik Arşivi (BBA) nego i upozoriti na brojna pitanja i probleme osmanističkih istraživanja u nas, posebno u odnosu na stanje u hrvatskoj historiografiji. U tome smislu ovi su reci namijenjeni više pažnji i širem interesu povjesničara srodnih i susjednih područja negoli osamnistima koji vrlo dobro poznaju probleme i teškoće svojeg područja.

Prije svega valja znati da rad u turskim arhivima još uvijek predstavlja stanovitu »avanturu«, barem u usporedbi s istraživanjem u ustanovama susjednih zemalja kamo naši historičari ponajviše navraćaju. Administrativna procedura traje izuzetno dugo i uključuje mnoštvo »etapa«. Najbrojio bih ukratko glavne.

Za arhivsko istraživanje potrebno je, najprije, dobiti vizu od Ministarstva vanjskih poslova, što se postiže preko odgovarajućega diplomatskog predstavništva. U formularu (4 primjerka) potrebno je navesti poimenično ustanove koje se želi posjetiti i datume početka i prestanka rada (produženje dozvole se teško postiže). Nerijetko ta (prva) molba biva odbijena bez obrazloženja. Tada valja obnoviti cijeli postupak. Kad istraživač jednom dobije vizu, može se prijaviti nadležnima u arhiv. No tada se lako može dogoditi da se »predmet« ne pronađe, pa treba preko jugoslavenske ambasade moliti za pomoć tursko ministarstvo. Nakon što se i to pitanje riješi, uprava arhiva izdaje preporuku *emnijetu* (policiji) koji izdaje dozvolu boravka (ikamet tezkeresi). Na *emnijetu* valja običi desetak različitih šaltera, a potom pričekati 2—3 dana na izdavanje dokumenta. Tada istraživanje može početi (s napomenom da dozvolu boravka i preporuku arhiva treba svakako vratiti policiji na graničnom prijelazu). Ukoliko istraživač boravi dulje u Turskoj, nije preporučljivo prekidati istraživanje i vraćati se u domovinu. U tom slučaju mora se obnavljati cijela procedura, jer se smatra da odobrenja više ne vrijede.

U okvirima samog istraživačkog rada novopridošle čeka još jedno iznenađenje: broj kseroks-kopija ograničen je na 100, pri čemu se smije snimiti do deset stranica iz »velikih« deftera, po jedna iz »malih« (nije poznat kriterij veličine!) te pojedinačni dokumenti. Cilj je, očito, onemogućiti snimanje nekog popisa u cijelosti — no motivi ostaju misteriozni. Ne na zadnjem mjestu treba napomenuti i to da se plaćanje ne obavlja na licu mjesta, nego valja ići do *defterdarlika* (otprilike gradsko financijsko nadležstvo). Iz svega je ovoga jasno da se ne isplati boravak kraći od mjesec dana, jer vjerojatnost da će prvih pet do deset dana biti utrošeno na opisane »predradnje« vrlo je visoka. Tada, međutim, iskršava prepreka u obliku naše čuvene besparice. Ako čovjek nema, ili ne želi trošiti vlastite uštedevine, teško je, vrlo teško realizirati istraživački pothvat. A stipendija ima raznovrsnih — osim za arhivska istraživanja... Onome kome uspije steći izvjesnu naklonost odgovarajućih sizova i komiteta, a povrh toga može i hoće žrtvovati nešto vlastitih sredstava (deviznih), preporu-

čuje se da kontaktira upravu nekog od stranih istraživačkih povijesno-arheoloških instituta u Istanbulu (američki, njemački, francuski i nizozemski), gdje postoji mogućnost da se dobije smještaj, dosta povoljniji od hotelskog. Svakako je, kako se vidi, potrebna izuzetna količina upornosti i nadasve strpljivosti. I još nešto — a to se posebno odnosi na one koje zanimaju neturski izvori u drugim ustanovama — neobično je važno poznavanje, barem elementarno, suvremenoga turskog (govornog) jezika. Devet od deset službenika s kojima će istraživač morati kontaktirati razumjet će samo materinsku riječ, osobito na policiji.

Za utjehu pripomenut ću da opisane teškoće očekuju svakoga, bez ikakve diskriminacije. Američki (»saveznici iz NATO-a«), arapski (»prijatelji iz islamskih zemalja«), pa i sami domaći turski istraživači podvrgnuti su identičnoj proceduri i istim ograničenjima kao i jugoslavenski, austrijski, mađarski ili japanski. U posljednje vrijeme mnogo se govori o liberalizaciji propisa, i to s najviših mjesta od najodgovornijih političkih predstavnika. Zasadu promjena nema, no to ne znači da ih neće biti prije ili kasnije. Konačno, i to je doista važno, čovjek će gotovo svuda naći u vrlo prijateljski i ljubazan odnos službenika raspoloženih da u zadanim i krutim granicama što je više moguće budu na usluzi. A to nije mala stvar.

U okolnostima nalik na opisane proveo sam u Istanbulu mjesec travanj, od čega sam posljednja tri tjedna mogao posvetiti stvarnom radu u BBA. I u tako skućenim okvirima boravak se višestruko isplatio. Sve priče koje govore o turskim arhivima kao o »spilji s blagom« — istinite su. Brojevi signatura dostižu milijune. Namjeravao sam pohoditi i knjižnicu Süleymaniye te knjižnicu muzeja Topkapı Saraja, po važnosti za našu povijest druge dvije ustanove u Istanbulu (osim toga ostaje još Ankara), no vremena za to nije bilo. Za svoju širu (turska vlast u srednjem Podunavlju) i užu temu (turska vlast u Srijemu i Slavoniji), koje po svojim prostorno-vremenskim okvirima svakako pripadaju regionalno-povijesnim temama, dospio sam evidentirati tek oko polovice katalogizirane građe, a »priskrbiti«, bilo putem kseroksa, bilo putem opširnih vlastoručnih ispisa, ne više od, možda, četvrtine. Pri tome sam stigao pregledati, barem letimično, 91 katalog, a valjalo bi proučiti najmanje 140.

Unatoč svim teškoćama ispitivanje građe vezane uz razdoblje osmanske vlasti u Slavoniji i Srijemu pokazalo je da ima mjesta optimizmu u smislu popunjavanja velikih vremenskih i drugih praznina koje su dosada onemogućavale pouzdanije zaključivanje o 1. razdoblju 17. stoljeća te 2. o pitanjima neagrarnje ekonomije općenito. Upravo s razloga što su već nekoliko desetljeća dostupni popisni defteri za 16. stoljeće, pa je u skladu s time slika o starijem periodu turske vlasti u Slavoniji bila mnogo jasnija, prebacio sam težište interesa na drugu, odnosno kasniju fazu. Pri tome sam kronološki krenuo od posljednjih godina turske vlasti — a to su godine oko hidžretske god. 1100 — pa unazad, prema početku stoljeća. Pokušaj generalizacije ima uvijek više izgleda ako se eventualna praznina u kronološkom slijedu nalazi u sredini negoli pri kraju ispitivanog razdoblja. Dakako, ukoliko je izvor bio osobito zanimljiv, prekršio bih to pravilo i sastavljao priručni regist, ili naručivao snimanje izvora i za prvu fazu turske vlasti.

Katalozi su razvrstani prema *tasnifima* (»klasifikacija«). Tu treba uložiti osobiti trud pri proučavanju starijih *tasnifa*, iz vremena prije prijelaza na latinicu, jer su u tom slučaju katalozi pisani arapskim pismom, što usporava čitanje. K tome su pisani rukom, a ne strojem. Katalog *Tapu ve Tahrir* def-

tera, mada se odnosi na 16. stoljeće, a veći dio te građe je snimljen već davno te nam je pristupačan, pomogao mi je da pregledam i pribliježim što je više moguće podataka iz tzv. Osječkog deftera — katastarskog popisa (nepotpunog) zapadnog dijela srijemskog sandžaka, koji se može datirati godinama 1552—1556. Popis je važan stoga što pruža uvid u nastanak muslimanskih civilnih zajednica u gradovima. Jedan sasvim novi tasnif (pjavio se tek ove godine), Defter *Bağ Muhasebe* (D.BSM) pod brojem 20 sadrži defter različitih mukata (državnih prihoda koji se izdaju u zakup) iz četrdesetih godina, najviše 1542. i 1543. Tu nalazimo dosta podataka o vrijednosti prihoda od gradova na rijekama, posebno njihovih skela, o zakupnicima i svotama koje su na licitaciji nuđene. Tako saznajemo dosta novoga o skelama na Dunavu i Dravi te, što je posebno zanimljivo, jer prije o tome nije bilo nikakvih podataka, o skelama u gornjem dijelu Posavine (Gradiška, Kobaš, Dubočaj, Brod, Novigrad, Sikirevci). Za 16. stoljeće još sam pregledao nekoliko kataloga *Mühimme deftera* za godišta od šezdesetih do devedesetih godina, nastavljajući na ono što je već poznato u dosadašnjim izdanjima građe u nas. I tu je bilo vrijednih podataka, posebno o Osijeku.

Posebno zadovoljstvo pružalo je upoznavanje s neistraženim područjem 17. stoljeća i susret s dokumentima, pa i defterima, drugačijeg tipa od katastarskih popisa na koje smo u slučaju Slavonije bili navikli. Odmah treba reći — mada će buduća istraživanja možda opovrgnuti taj zaključak — da se druga polovica stoljeća pokazala mnogo bolje dokumentiranom od prve. Osobito je ugodno iznenadila spoznaja da su mnogi navodi Evlije Čelebija, koja se nisu takvim činili, ipak — točni, kao i to da neki njegovi iskazi u svjetlu nove građe dobivaju veću obavijesnu vrijednost.

U vremenu kad se više nisu sastavljali opširni katastarski defteri ipak se nastavilo s pisanjem sumarnih deftera (tj. deftera raspodjele naturalne i nekih oblika novčane rente) i deftera džizije. Od toga sam evidentirao i pobilježio najvažnije podatke (odnosno nabavio kserokse): jedan sumarni defter — idžmal za srijemski sandžak iz 1653, koji je znatno bogatiji od srijemskog idžmala iz 1631. jer sadrži sve sumarne podatke o prihodima gradova (koji su gotovo bez izuzetka pripadali carskom ili sandžak-begovu hasu). Tu je zatim nekoliko sumarnih deftera džizije za ejalet Kanižu, odakle se mogu dobiti podaci o broju kuća obične raje za sve kadiluke požeškog sandžaka (dok se odgovarajući podaci za Srijem mogu naći u defteru budimskih mukata, gdje sam uz podatke za skele u Rači, Mitrovici, Kupiniku i Karlovcima našao upisane iznose džizije obične raje u Srijemu s visinom podavanja po kući). Za ova pitanja najkorisniji je tasnif *Maliyeden Müdevver* (MMD). Tako će ubuduće raspravljanje o broju stanovnika moći prijeći na mnogo čvršći teren. Iz istog tasnifa potječu dva popisa iz sedamdesetih godina s podacima o vjerskim službenicima svih tvrđava u požeškom sandžaku izvan krajine i o jačini pozadinskih garnizona. Tako se može točno utvrditi gdje je bilo tvrđavskih džamija, a gdje nije, te njihov broj. I ne samo to. Tasnif *Kâmil Kepecti* (KK) sadrži između ostalog dva džizijska deftera, i to *poimenična*, za kadiluke Osijek i Požege s imenima svih naselja u kojima je bilo džizijskih obveznika te s imenima samih obveznika (1637).

Konačno, veći broj pojedinačnih dokumenata (dakle redom takvih koje je dozvoljeno snimiti) koji govore o vakufima, riječnom prometu, imenovanjima — dakle »razno«, može se naći u tasnifima *Ali Emiri* i *Ibn-ül-Emin*.

Nije isključeno da će ponovljeno proučavanje svih tih kataloga skrenuti pažnju na izvjestan broj izvora koji su mi ovom prilikom promakli, ili se pak nama zanimljiviji podaci nalaze u okvirima građe pod naslovima koji se isprva ne čine zanimljivim. Stoviše, neke sam signature svjesno propuštao naručiti, rukovodeći se načelom prioriteta. Jedan tasrif sam samo pregledao bez bilježenja signatura, mada sadrži veoma mnogo građe za osmansku krajinu u Slavoniji (cernički sandžak i krajiški dio požeškog sandžaka). To su tzv. Ruznam-če defteri, s podacima o tvrđavama, posadama i plaćama krajišnika. Njih ima sedamdeset i osam, ne ukupno, nego s područja Slavonije!

Sasvim sigurno barem isto toliko, ako ne i više, sam BBA, a i druge arhivske ustanove u Turskoj posjeduju građe za ostala područja Hrvatske (dijelovi bosanskog, ličkog, kličkog i hercegovačkog sandžaka), a ne treba spominjati (ili možda treba?) da nema stvarnog sagledavanja povijesnih procesa bez ispitivanja izvora za upravne, geografske, privredne itd. *cjelne* prošlih epoha, bez obzira na aktualne republičke granice. Ako i to imamo u vidu, možemo zaključiti da građe ima dovoljno za čitav tim istraživača i mnoga desetljeća rada. Stoga bi se briga za stvaranje kadrova, koji bi bili osposobljeni da smanje zaostajanje u istraživanju gotovo dvostoljetnog razdoblja osmanske vlasti u hrvatskim zemljama, višestruko isplatila.

NENAD MOAČANIN